

Ahlât-ı Erbaa ve Fuzûlî'nin hekimliği

Yrd. Doç. Dr. Mahmut Tokaç

1963 yılında Ordu, Ünye'de doğdu. 1979'da Ünye Lisesi'nden, 1985'te İÜ Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nden mezun oldu. 2000 yılında İÜ Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Deontoloji ve Tıp Tarihi Bölümü'nde doktorasını tamamladı. 2002 – 2003 tarihleri arasında İstanbul 112 Ambulans Komuta Merkezi Başhekimliği, 2003 – 2009'da Sağlık Bakanlığı İlaç ve Eczacılık Genel Müdürlüğü'nde Genel Müdür Yardımcılığı ve Genel Müdürlüğü ile 2009-2013 arasında İstanbul Başakşehir Devlet Hastanesi Başhekimliği görevlerinde bulundu. Dr. Tokaç halen İstanbul Medipol Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Başkanı ve Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulama Araştırma Merkezi Müdürü olarak görev yapmaktadır.

“Hayat
dört şeyle kaimdir, derdi babam
su ve ateş ve toprak.
Ve rüzgâr.
ona kendimi sonradan ben ekledim”
İsmet Özel

Amentü'sünde her ne kadar hayatın kaim olduğu nesnelere “su, ateş, toprak ve rüzgâr” olarak saysa da İsmet Özel, ilkçağlardan itibaren pek çok medeniyette varlıkların tabii nesnelere değişik ama benzer şekillerde tanımlanmıştır. En yaygın kullanılan ve “dört unsur” ya da “anâsır-ı erbaa” (çâr anâsır, four elements) olarak adlandırılan tabiatın ve dolayısıyla da insanın da temeli olan maddelerin “ateş, hava, su, toprak” şeklindeki sınıflandırılması eski Greklerden İslam dünyasına da geçmiş ve asırlarca aynı şekilde benimsenmiştir.

Bizim Yunus da Risâletü'n-Nushiyye adlı eserinin başında Allah'ı “Padişah” olarak sembolleştirerek, Hz. Adem'in yaratılışını “od (ateş), su, toprak ve yil (yel/rüzgar)” şeklinde belirttiği anâsır-ı erbaa çerçevesinde anlatır:

“Padşahun hikmeti gör neyledi
Od u su toprağ u yile söyledi
Bismillah diyüb getürdi toprağı
Ol arada hazır oldu ol dağı

Toprağıla suyu bünyad eyledi
Ana adem demeği ad eyledi
Yil gelüp arduca debitdi anı
Andan oldu cism-i dem bil bunı

Od dahı geldi vu kızdurdı anı
Çünkü kızdı cisme ulaşdı canı
Surete can girmeye ferman olur
Padşah emri ana derman olur”

Yine 1625 yılında vefat ederek Cerrahpaşa Tıp Fakültesi alanı içindeki Şah Sultan Mescidi haziresindeki kabrinde medfun olan Bayramî-Melâmî mutasavvıf ve şair Lâmekânî Hüseyin Efendi de “Su, toprak ve yel, od, çâr anâsır / Bu hûd suretdir, pes insân nedir” derken Yunus'la aynı tabirleri kullanmaktadır.

Niyazî-i Mısırlî de Ali Şirûgânî Dede'nin Hicaz makamında bestelediği şekliyle hayli beğenilen “Ey garip bülbül diyarın kandedir?” şeklinde başlayan meşhur ilahisinde;

Gökte uçarken yere indirdiler
Çâr anâsır bendlerine vurdular
Nûr iken adın Niyâzî koydular
Şol ezel ki itibarın kandedir?”

diyerek evvelce ruhtar aleminde hür iken bedene girmekle “çâr anâsır” yani dört unsura hapsedildiğinden, ruh halindeyken bir nur olarak gördüğü itibarı Niyazi adında bir insan şekline gelmekle kaybetmiş olmaktan yakınmaktadır.

Anâsır-ı Erbaa

Dört unsurun tarihçesine kısaca bir göz atacak olursak bu kavramları sistematik hale getiren M.Ö. VI. yüzyılda yaşayan ve daha çok sayılarla ilgili teorileriyle bilinen Pisagor (Phythagoras) olmuştur. Ona göre doğaya dört ana yön (kuzey, güney, doğu, batı), dört unsur (ateş, hava, su, toprak) ve bunların dört fiziksel özellik (sıcaklık, soğukluk, yaşlılık, kuruluk) gibi dörtlü ritim hâkimdir. M.Ö. V. yüzyılda Sicilyalı Empedocles bu görüşlerden etkilenerek evrenin ateş (kuru-sıcak), hava (yaş-sıcak), su (soğuk-yaş), toprak (soğuk-kuru) şeklinde esas ve tali derecede birbirine zıt dört temel öğeden oluştuğunu öne sürmüştür (makrokozmoz). Ondan bir asır sonra gelen Aristo (Aristoteles) ise bu unsurların birbirine dönüşebileceği fikrini geliştirmiştir.

Eski Mısır ve Çin tıbbında da yer alan vücut sıvılarının dengesizliğinin hastalık sebebi olduğu düşüncesi ile Empedocles'in fikirlerinden esinlenen Hipokrat (Hippocrates) bu düşüncüyü insan bedenine uyarlamış ve böylece “humoral patoloji teorisi” ortaya çıkmıştır. Galen (Galenos) ise bu teoriyi takip ederek hastalıkların meydana gelişinde dış

tesirlerin de etkili olabileceği fikrini ileri sürmüştür. Daha sonra İslam dünyasında da kabul gören ve İbn-i Sînâ (980-1037)'nin *el-Kânûn fi't-Tıbb* adlı eserinde duygusal ve zihinsel durumlarla tavır ve rüyaların da eklenerek genişletilmesi ile zirveye taşınan ve yaklaşık iki bin yıl boyunca hem Batı hem de İslam tıbbının temelini oluşturan bu teoriye göre insan bedeni de dört unsurdan müteşekkil bir yapıdır (*mikrokozmoz*) ve bu dört unsurla ilişkili olarak vücutta "*ahlât-ı erbaa*" (four humors) diye anılan "*dört sıvı*" vardır ki bu sıvıların dengede olmasıyla *sağlık*, bozulmasıyla da *hastalık* ortaya çıkmaktadır.

Ahlât-ı Erbaa

Ahlât, Arapça sıvı anlamına gelen "*hilt*"in çoğulu olup, vücudun dört temel sıvısı anlamına kullanılan "*ahlât-ı erbaa*"; *Kan* (dem, haima, blood), *Sarı safra* (safra, chole, yellow bile), *Kara safra* (sevdâ, melan chole, black bile) ve *Balgam* (phlegma, phlegm)'dir. (Bu isimlendirmelerin bazıları zamanında günümüzdeki anlamından farklı kullanılmış olup o günkü karşılıklarını tam olarak bilememekteyiz. Örneğin bugün akciğerlerde oluşan ifrazat için kullandığımız "balgam"ın yeri bazı eserlerde akciğerler olarak gösterilebilmekle birlikte eski tıpta daha yaygın şekilde "beyin" olarak gösterildiği ve rengi de beyaz olarak tanımlandığından beyin-omurilik sıvısına daha uygundur. E. Kâhya'nın günümüz Türkçesine çevirdiği İbn-i Sînâ'nın *el-Kânûn fi't-Tıbb*'inde balgam için "*Galen'e göre normal tatlı balgam içeren hiçbir yer yoktur. Bunun sebebi onun bir hayli kana benzemesidir ve vücudun hemen her organı için gerekmesidir. Böylece o daima kanın içinde taşınır.*" ifadelerinin yer alması ve normal balgamın dışında 8 çeşit anormal balgamın varlığından bahsedilmesi bu çelişkilerin gerekçesini ortaya koymaktadır. Yine benzer şekilde "kara safra" denilen şeyin lenf sıvısı olabileceği düşünülmekteyse de

bazıları ise lenfin kara safra değil balgam olabileceğini ileri sürmektedir. Bu konuda da tam bir fikir birliği yoktur.)

Dört sıvı, dört unsurla ve bunların *sıcak* (*hâr*), *soğuk* (*bârid*), *yaş* (*râtîb*) ve *kuru* (*yâbis*) şeklinde dört özelliğiyle ilişkilendirilmektedir. Kan, *yaş-sıcak* olan hava ile; sarı safra, *kuru-sıcak* olan ateş ile; sevdâ (kara safra) *soğuk-kuru* olan toprak ile ve balgam ise *soğuk-yaş* olan su ile ilişkilendirilir. Mevsimlerin, zaman dilimlerinin ve yaş dönemlerinin de vücuttaki dört sıvı üzerinde tesirleri olduğu düşünülür. Buna göre ilkbahar, sabah ve çocukluk kanı; yaz, öğle ve gençlik safra; sonbahar, ikinci ve erişkinlik sevdâyı; kış, akşam ve ihtiyarlık ta balgamı harekete geçirir.

Ahlâtın oluşumu

Eski kitaplarda anlatıldığı haliyle ahlâtın oluşumu şu şekilde gerçekleşmektedir: Ahlât-ı erbaa teorisine göre hayatın devamı için yenilen veya içilen gıdaların (ki bunlar da sıcak, soğuk, yaş ve kuru tabiatlıdır) vücudun hâzıma (hazmettirici) kuvveti ile önce ağızda sonra da midede pişmesiyle (hazmedilmesiyle) *cev-âb* (arpa suyu) şekline dönüşür ki buna *keymûs* (chymus) [Grekçe *khumos*, Batı dillerinde *chyme* -Fransızca "*şim*", İngilizce "*kaym*" okunur- Erzurumlu İbrahim Hakkı *Marifetnâme*'sinde "*keşkek suyu gibi akıcı cevher*" şeklinde tarif etmektedir.] adı verilir. Mide keymûsu karaciğere, geriye kalanları da atılmak üzere bağırsaklara gönderir. Karaciğere giden keymûs burada *kana* dönünceye kadar pişer. Bu esnada üstünde biriken köpük *safra* adını alırken dibe çöken kuru atıklar ise *kara safra* adını alır. Karaciğerin ısısının tam pişiremediği kısımlar da (ham nesne) *balgam* olur. Daha sonra damar yoluyla vücuda dağılan bu dört sıvı insan vücudunda her biri ayrı organa ya da organlara yerleşir. Kan kalbe (bazı kaynaklarda akciğer ve ya karaciğere

Amentü'sünde her ne kadar hayatın kaim olduğu nesnelere "su, ateş, toprak ve rüzgâr" olarak saysa da İsmet Özel, ilkçağlardan itibaren pek çok medeniyette varlıkların tabii nesnelere değişik ama benzer şekillerde tanımlanmıştır. En yaygın kullanılan ve "*dört unsur*" ya da "*anâsır-ı erbaa*" (*çâr anâsır*, four elements) olarak adlandırılan tabiatın ve dolayısıyla da insanın da temeli olan maddelerin "ateş, hava, su, toprak" şeklindeki sınıflandırılması eski Greklerden İslam dünyasına da geçmiş ve asırlarca aynı şekilde benimsemiştir.

de), safra karaciğere, sevdâ dalağa (bazı kaynaklarda mideye de) ve balgam ise beyne yerleşir.

Bu sıvılar vücudumuzda bileşik kaplar gibi denge içindedir ve birinin artması veya azalmasıyla vücutta hastalık ortaya çıkar. Ahlât-ı erbaadaki dengesizliği anlamak için hekim hastaya sorular sorar, ayrıca genel muayene ve nabız yoluyla dengesizliğin nerede ve hangi sıvı ya da sıvılarda olduğunu teşhise uğraşır ve buna göre kan aldırma, safra boşaltma ve müşhil verme gibi yollarla fazla olan sıvıyı boşaltma ya da eksik sıvıyı artırıcı gıdalar ve ilaçların verilmesi şeklinde tedavi tarzı seçilirdi. Örneğin kanın azalıp artmasından kan hastalıklarının, safranın fazlalığından karaciğer ve böbrek hastalıklarının ortaya çıktığı; balgamın dengesizliğinin ise istiskaya (karında su toplaması) yol açtığı kabul edilmektedir.

Mizaçlar

Ahlât-ı erbaa'nın insanın biyolojik fonksiyonlarını etkilemesinin yanında ahlâkî ve psikolojik fonksiyonlarını da etkilediği, bu sayede insanlarda huy/karakter olarak

Humoral Patoloji Teorisi Tablosu				
Dört Unsur	Hava	Ateş	Toprak	Su
Dört Hilt	Kan	Safra	Sevda	Balgam
Organı	Kalp (Akciğer/Karaciğer)	Karaciğer (Öd)	Dalak (Mide)	Beyin
Mevsimi	İlkbahar	Yaz	Sonbahar	Kış
Yaş dönemi	Çocukluk	Gençlik	Erişkinlik	İhtiyarlık
Fiziki özelliği	Nemli-Sıcak	Kuru-Sıcak	Kuru-Soğuk	Nemli-Soğuk
Rengi	Kırmızı	Sarı	Siyah	Beyaz
Tadı	Tatlı	Acı	Ekşi	Tuzlu
Zamanı	Sabah	Öğle	İkinci	Akşam
Karakteri	Sıcakkanlı	Öfkeli	İçine kapanık	Soğukkanlı
Burcu	İkizler-Boğa-Koç	Başak-Aslan-Yengeç	Terazi-Akrep-Yay	Balık-Kova-Oğlak
Musiki makamı	Şehnâz-İsfahân- Nevâ	Rast-Hicaz-Büzürk	Irak-Büselik-Zengüle	Hüseynî-Uşşâk-Nevrûz
Tedavisi	Kuru, Soğuk İlaçlar	Nemli, Soğuk ilaçlar	Nemli, Sıcak ilaçlar	Kuru, Sıcak İlaçlar

Ahlât-ı erbaa'nın insanın biyolojik fonksiyonlarını etkilemesinin yanında ahlâkî ve psikolojik fonksiyonlarını da etkilediği, bu sayede insanlarda huy/karakter olarak “dört mizaç” (four temperaments) olduğu ve psikolojik rahatsızlıkların da bu sıvıların vücuttaki dengesizliğinden ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Bu dört mizaç *demevî* (sıcakkanlı, sanguine, sanguinous), *safravî* (öfkeli, choleric, colérique, bilious), *sevdavî* (karamsar, melancholic, mélancolique) ve *balgamî* (sakin/tembel, plegmatic, flegmatique) şeklindeki psikolojik tiplerdir.

“dört mizaç” (four temperaments) oluştuğu ve psikolojik rahatsızlıkların da bu sıvıların vücuttaki dengesizliğinden ve özellikle sevda'nın (kara safra) fazlalığından ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Bu dört mizaç *demevî* (sıcakkanlı, sanguine, sanguinous), *safravî* (öfkeli, choleric, colérique, bilious), *sevdavî* (karamsar, melancholic, mélancolique) ve *balgamî* (sakin/tembel, plegmatic, flegmatique) şeklindeki psikolojik tiplerdir.

Bu tipler birçok sanat eserine de esin kaynağı olmuş, bu dört karakteri birlikte barındıran tablo ve heykeller yapılmıştır. Tiyatro ve romanlardaki kişiler de bu tiplere uygun olarak canlandırılmıştır. Bunun en tipik örneklerini Shakespeare'in eserlerinde görmekteyiz: *The Taming of the Shrew* (Hırçın Kız) oyunundaki Katherina (Kate)'nin öfkeli (safxavî) bir tip olarak karşımıza çıkması gibi.

Burçların da ahlât-ı erbaa ile ilişkilerinden bahsedilir ki *ikizler*, *boğa* ve *koç* burçları hava ile; *başak*, *aslan* ve *yengeç* burçları ateş ile; *terazi*, *akrep* ve *yay* burçları toprak ile; *balık*, *kova* ve *oğlak* burçları ise su ile ilişkilendirilir.

İslam dünyasında musiki makamlarının da mizaçlar üstündeki tesirleri tecrübe edilmiş ve *Şehnâz*, *İsfahân* ve *Nevâ* makamlarının *demevî*; *Rast*, *Hicaz* ve *Büzürk* makamlarının *safxavî*; *Irak*, *Büselik* ve *Zengüle* makamlarının *sevdavî* ve *Hüseynî*, *Uşşâk* ve *Nevrûz* makamlarının ise *balgamî* özelliklerinin olduğu tespit edilmiştir. Bu sayede Türk-İslam tıbbında musiki ile tedavi yaygın bir şekilde kullanılır hale gelmiştir. Bunun en tipik örneklerinden biri Edirne'deki Sultan II. Bayezid Darüşşifası'dır. Batıda içine şeytan girdiği gerekçesiyle akıl hastaları yakıldığı dönemlerde burada akıl hastaları musiki ve su sesi ile tedavi edilmekteydi.

İbn-i Sînâ'nın *el-Kânûn fi't-Tıbb* adlı eserinde zirvesine ulaştırdığı ahlât-ı erbaa (humoral patoloji) teorisinin

genel unsurları aşağıdaki çizelgede görülmektedir:

Fuzûlî bir hekim midir?

Türk Edebiyatının önemli şahsiyetlerinden biri olan Fuzûlî'nin, Farsça kaleme aldığı ve kaynaklarda “*Hüsn ü Aşk*” veya “*Ruhnâme*” gibi farklı isimlerle de tanınmakla birlikte yaygın olarak “*Sıhhat u Maraz*” (sağlık ve hastalık) adıyla bilinen eseri, insanın varlık âleminde kendi varlığını anlama ve kendini konumlandırmasını konu edinen önemli eserlerden biridir.

Fuzûlî, tıp bilimine ve varlık felsefesine dair bilgilerini içeren ve tıbbî sıhhat, hastalık ve tedavi diye üç bölümde ele aldığı bu *Sıhhat u Maraz* adlı eserinde zamanın tıp bilgilerini gereğince kavramış bir hekim kimliği ile görünmektedir. Öyle ise şu soruya cevap bulmamız gerekiyor: Fuzûlî bir hekim midir? Aslında eskiden bilimin bu kadar dallanıp budaklanmadığı dönemlerde medreselerde hem fen bilimleri, hem sosyal bilimler, hem de dinî ilimler okutulmaktaydı. Bu yüzden o dönemlerin münevver/entelektüellerinin tüm bu bilgilerden haberdar olmaları gerekmektedir. Bizim bu gün Hezarfen Ahmet Çelebi'ye ait bir isimmiş gibi bildiğimiz “bin ilim/bin ilim sahibi” anlamına gelen “*hezarfen*” kelimesi, o dönemin birçok âlimine uygun görülen ve kişinin birçok ilimde söz sahibi olduğunu gösteren bir unvandır.

Şair Nâbî'ye göre öğrenilmesi *farz* (mutlak zorunlu) olan iki ilim vardır; biri din ilimleri, ötekisi tıptır. Eski tıp kitaplarının birçoğunun mukaddime (giriş) kısmında yer alan ve “*el-ilm-ü ilmân*, *ilm-i ebdân*, *ilm-i edyân*” şeklinde Arapça bir sözü (Bazı kaynaklar hadis olduğunu söylese de hadis olmadığı bilgisi daha doğrudur. Sözü son bölümü bazı kaynaklarda “*sümme ilm-i edyân*” şeklinde yer almaktadır.) asıyla kaydettikten sonra

derhal devreye girmesiyle *Perhiz*'le beş duyunun kapıları korunmaya çalışılırken hıltlar da *Sihhat*'e yardımcı olurlar. Ancak *Ruh*, *Hüsn*'ün güzelliğine tutulup *Âşıklık* diyarına giderek orada gaflete daldığından geriye döndüğünde *Gönül* şehrinin viran ve *Duyu* askerlerinin perişan olduğunu, hıltların bozulmasıyla *Sihhat*'in de bozulduğunu görerek *Aşk*'a sitem eder. *Aşk* da aslında kendini bilmen için seni buralarda dolaştırdım der ve *Ruh* böylece kendisini keşfetmiş olur.”

Şimdi aslında daha uzun olan hikâyeyi H. Ayan'ın orijinalinin tercümesinden sadeleştirerek kısalttığı şekliyle verelim:

Sihhat u Maraz

Fuzûlî

Ceberût âleminde doğup lâhût âlemini yer edinmiş olan *Rûh* adlı temiz yaratılışlı kişi bir gün dolaşmak arzusuyla nâsût (insanlık) âlemine ayak bastığında yedi iklimin yedi endamından ibaret olduğu *Beden* adlı bir diyar görür. Bu nâsût ülkesinin padişahlığı, birbirine benzemeyen, fakat uyumlu olan *Kan*, *Safra*, *Balgam*, *Sevdâ* adlı dört kardeşe verilmiştir. Bunların birbirlerini sevmedeki adı erkân, benzemezlikteki adı da azdâddır. Birbirlerine karışmalarıyla *vücûda* sebep olduklarından *ahlât-ı erbaa* meydana gelmiştir. Bu dört işbilir kardeşin çalışmalarıyla *beden* ülkesinde akan *acı*, *ekşi*, *tatlı*, *tuzlu* dört nehir sayesinde *Beden* mülkü mâmur olmuştur. Bu dört nehrin *kuruluk*, *yaşlık*, *sıcaklık*, *soğukluk* adlı dört tabiatı *Mizac* adlı kızın idaresine verilmiştir. *Rûh*, *Beden* diyarını görünce çok beğenerek *Mizaca* gönül verir. *Rûh* ile *Beden*'in evlenmelerinden *Sihhat* adlı çocuk doğar. *Rûh*, eşi *Mizac*'ı ve oğlu *Sihhat*'i yanına alıp memleketi teftişe çıkar. İlk uğrak yeri, on mahallesi ve işlerine bakan *kulak*, *göz*, *burun*, *damak*, *dokunma*, *ortam duyu*, *hayal*, *kullanma*, *vehim*, *bellek* adlı on memuru bulunan *Dimağ* kalesi olup burada işlerin iyi gittiğini görünce afevlerini ederek *Ciğer* şehrine geçer. Hizmetlerini *gâdiye*, *nâmiye*, *müvellide*, *musavvire*, *câzibe*, *mâsike*, *hâzima*, *dâfia* adlı sekiz memurun yaptığı *Ciğer* şehrinin teftişinden sonra *Gönül* şehrine geçer. İşlerini *ümid*, *korku*, *mahabbet*, *adâvet*, *ferah* ve *gam* adlı altı memurun yaptığı *Gönül* şehri çok beğenerek bunlardan çok sevdiği *Ümid*, *Ferah* ve *Mahabbeti* yanına çağırıp, sevmediği *Adâvet*, *Korku* ve *Gam*'i ise yanından kovar. Bu üç bozguncu da *Rûh* ve ailesinin yanından büyük bir kinle giderler. *Rûh* ise yeyip içip, çalıp söyleyip *Beden* ülkesinde eğlenir, oraların sanatkârları olan *Sevdâ*'yı dalağa, *Kanı* karaciğere, *Balgam*'i akciğere, *Safra*'yı öde oturtur. Sürekli şarap içmekten hıltların başı kızışıp böbürlenmeye başlayınca *Rûh*'un

hatırı bozulup onları azarlar. *Gönül* şehrinde sürülen *Adâvet*, *Korku* ve *Gam* toplanıp kovulmalarına sebep gördükleri *Sihhat*'in saltanatına son vermeye and içerler. *Adâvet*, yandaşları olan *yalan*, *kin* ve *hasede*; *Korku*, yandaşları olan *şaşkınlık*, *dehşet* ve *sıkıntıya*; *Gam* da, *mihnet*, *mahrumiyet* ve *hasrete* haber gönderip yardım ister. Bu üç bozguncu adamlarıyla *Gönül* şehrinin kapısına dayanıp mahalleyi ayağa kaldırır. *Gam* etrafı kuşatınca *Rûh*, *Gönül* şehrinin kapılarını sıkıca kapatıp Allah'a tevekkül ederek korunmaya çalışır. *Rûh*'un dostları toplanıp tedbir düşünürler ve *Ferah* *Hüsn* adlı, *Mahabbet* *Aşk* adlı, *Ümid* ise *Akl* adlı bir dostu olduğunu söyleyerek yardım için onları çağırılmayı teklif ederler. *Rûh*, *Sihhat*le kalarak *Gönül* şehrinin kapılarını gizlice açıp *Ferah*, *Mahabbet* ve *Ümid*in ellerine özel mektuplar vererek belirttikleri yönlere gönderir. *Ferah*, *Hüsn*e, *Mahabbet* *Aşka*, *Ümid* de *Akla* giderek yardım ister. İlk ikisi gelmezse de *Akl* gelir ve *Ahlâkı* toplayarak *Gönül* şehri sarı *Gam* askerlerini yenip *Beden* ülkesini kurtarır. *Havf* ve *Gam* yakalansa da *Adâvet* kaçıp gizlenir, fitneler çıkarmaya karar verir, *Rûh* ile *Sihhat*'in düşmanlarından *Maraz* ile bir yolunu bulup tanışır. *Maraz*, *Adâvet*'i teselli ederek “Sen bu işi bana bırak, ten diyarına çekilenlerden en heveslisinin adını ver, bu bana yeter” der ve ondan *Gidâ* cevabını alınca da işe koyulur. *Gidâ*dan, *Rûh*un memurları haberdar olmadan gizlice *Beden* diyarına sokulmasını ister. Bir yolunu bulup *Gida* vasıtasıyla *Beden* diyarına girip *Sevdâ*'nın dairesine ulaşır. *Sevdâ*,

Maraz'la öbür hıltlara üstün gelince *Sihhat*, *Maraz*'ın baş ağrısıyla *Beden* diyarını sarstığını öğrenip azitan *Sevdâ*'yı *Rûh*'a arzedececeği durum *Akl*'a bildirilir ve *Akl*, *Perhiz*'i hazırlayıp *Beş Duyu* kapılarına dikerek *Tatma*'yı zeytin vb.den, *Kulağı* kanun sesinden, *Göz*'ü anberden, *Koklama*'yı kâfûrdan korumasını emreder. *Akl*, *Sevdâ*'yı bu tedbirle aldedip bir yandan da *Kan*'ı terbiye ile uğraşır. *Maraz*, *Sevdâ*'nın zayıflayıp *Kan*'ın kaynadığını görünce ona koşarak bozgunculuk yapınca *Sihhat* sitmanın öncülüğünde zararın oluştuğunu anlayarak *Akl*'ın tedbiriyle *Perhiz* *Tatma*'yı içki vb.den, *Göz*'ü: doymun gülden, *Koklama*'yı taze sebzelerden, *Kulağı* neşe veren uddan korur. Böylece *Kan*'da takat kalmayınca *Maraz*, *Balgam*'in hizmetine koşar ve *Balgam* istiskâ ile taşkınlığa girişir. *Sihhat*, *Akl*'a başvurup onun tedbiriyle *Perhiz*, *Tatma*'yı ham şarap vb.den, *Kulağı* üç telli tanburdan, *Göz*'ü inci görmekten ve *Koklama*'yı nilüfer kokusundan koruyarak *Balgam* altolunca *Maraz*, *Safra*'nın hizmetine koşup kötülük için yardım ister. *Safra* söz verip hemen işe girişerek *Sarılık*'ı *Maraz* askerlerine başbuğ yapınca *Sihhat* yine *Akl*'dan yardım isteyip onun tedbiriyle *Perhiz*, *Tatma*'yı şekerden, *Kulağı* kemencekten, *Göz*'ü saf altından, *Koklama*'yı taze gülden koruyarak *Safra*'ya üstün gelip böylece *Maraz*, *Beden* ülkesinden kaçsa da çocuğu *Zaaf*'ın yardım ve kıskırtmasıyla bundan vazgeçer. *Rûh*'tan incinen hıltlar bu fırsatı kaçırmayıp *Maraz*'la birleşerek topluca *Sihhat*'in üzerine hücum etmeye hazırlanırlar. *Akl* bu kez *Havf* ve *Gam*'a

sahip çıkarak bir köşeye çekilir ve çaresiz kalan *Sihhat* tek başına *Maraz*'ın karşısına dikilir ve bunu öğrenen *Sihhat*'in anası *Mizâc*'in hıltlarla geçmişte dostluğu olduğundan onlara vefasızlık etmemelerini söylemesi üzerine onlar utanıp *Sihhat*'la elele verince *Maraz* kaçıp oğlu *Zaaf* kalır. *Rûh* şükrederek *Akl*'ı çağırıp gönlünü aldıktan sonra tedbirleri tamamlamasını ister. *Akl*, *Beden* mülkünde *Gidâ*'nın yardımıyla *Zaaf*'ın tekrar güçlenmemesi için *Perhiz*'in *Duyu* kapılarında *Beden*'i koruması gerektiğini söyler. *Rûh*, yüce mertebelere ulaşır ve eski dostları onunla ülfet edemediğinden yalnız vakit geçirir. Daha önce *Hüsn*'e gönderilip utancından geri dönmeyerek *Hüsn*'ün yanında kalan *Ferah*, *Hüsn*'le birlikte *Beden* diyarına gelirler. *Hüsn*, *Beden* diyarını beğenip kısa sürede *Rûh*'a nüfuz eder ve *Rûh* güzelken daha da güzel olur. Tam bu sırada *Aşk*'ın yanından ayrılıp *Rûh*'a gelen *Mahabbet*, *Rûh*'u bu güzellikte görünce hemen *Aşk*'a dönüp durumu anlatır. *Aşk* da *Hüsn*'ün çekiciliğiyle *Beden* diyarına ulaşır *Rûh*'a boyun eğerek emrine girer ve *Hüsn*'ün *Rûh*'u iyice istilâ ettiğini görünce hemen *Rûh*'u överek o da ona nüfuz eder. *Rûh*, *Aşk*'tan *Hüsn*'ü kendisine anlatmasını isteyince *Aşk* onun halâ gafil ve *Hüsn* ile tanışma denizine ulaşamadığını anlayıp ona *Hüsn*'ün makamının nasipsizlik olduğunu, onunla karşılaşmak için kişinin kendisinden ayrılması gerektiğini söyleyince *Rûh* ona bu söylediğinin tamamen yalan olduğunu cevabını verir ve *Aşk*, *Rûh*'a isterse *Hüsn*'ü huzuruna getireceğini söyleyince *Rûh* heyecanla bunu ister. *Aşk* hakiki *Saf Aynayı* *Rûh*'un eline verip onu müşahede etmesini ister. Kendinden geçmiş olan *Rûh* ayna üzerindeki aksini başka şey zannedip aynadan ayırlamaz. *Aşk* ondan bu suretin düşmanların eline geçmemesi için bu levhi emaneten *İdrâk*'in hazinedarına vermesini ister. *Ruh* aynayı her an müşahede etmek istediğinden buna razı olmasa da *Hüsn*'ün şeklini *Hayâl*'e resmettirdikten sonra aynayı mühürleyip hazinedara teslim eder. *Rûh*, bir süre *Hayâl*'in suretini müşahedeyle yetinirse de aslındaki huzuru bulamadığından *Aşk*'tan kendisini *Hüsn*'ün vuslatına sırdaş etmesini ister. Birlikte yola çıkıp *Maşukluk Çölü*'ne girerler ve birçok gariplik ve acayıklık içinde sırayla "Nazlı Ayak Ayası, Gönül Dinlendiren İncik, Kıldan İnce Bel, Karın Kıvrımı Nehri ve ortasındaki Göbek, Sîne Sahrası, Bilek adlı iki itibarlı şehir, Çene Altı Konağı, Çene Çukuru adlı dipsiz kuyu, can besleyen Dudak, Dişler, Yanak Bahçesi, Kulak Tozu, Büyüleyici Göz, Kaş Kemer, Alın sahrası, karanlık Kâkül diyarı ve Boy Mumu"nu seyrederek, *Rûh* müteessir olup *Aşk*'a çıkışarak beni oyalayıp dolaştırıp durdun, hala *Hüsn*'ün görüldüğü yere varamadık deyince *Aşk* "Ey olup bitenden gafil ve nasipsiz,

senin dolaştığın mevkilerin hepsi *Hüsn*'ün dinlenme yerleriydi. Senin görme yeteneğin olmadığından *Hüsn*'ün ne olduğunu anlayamadın. Eğer *Hüsn*'ü gerçekten bulmayı istiyorsan gözlerine *Tanırma Sürmesi* çekmelisin. Ama onun madeni sadece âşıklık ülkesinde bulunduğundan o mülkün etrafında dolaşmalısın" der ve böylece sevgilinin ülkesinden *Aşıklık Diyârına* giderler ve sırayla "Melâlet Bostanı, Tutkunluk Belâsı Şehri, Acz Çölü, Hayret, Hirmân, Ümitsizlik"e uğrayarak sonunda tekrar *Beden* diyarına gelirler. *Rûh*, *Gönül şehrinin* viran, *Duyu* askerlerinin perişan olduğunu, *Sevdâ*'nın ateşle yakılıp *Ciğer*'in dimağının yandığını, *Kan*'ın gözyaşıyla karıştığını, *Safâ*'nın sarardığını, *Balgam*'in sertleşip üşüdüğünü, *Beden* direklerinin bozulup tabiatın dağıldığını, *Zaaf*'ın güçlendiğini, *Sihhat*'in de sarsıldığını görür. *Rûh* bu durumu görerek *Aşk*'a sitem edip "ben mülkümde mutlu bir hükümdarken beni kandırıp *Maşukluk* ve *Aşıklık* diyarlarında dolaştırıp durdun ve ülkemi bu hale getirdin" deyince *Aşk*, *Rûh*'a "bu durum senin beceriksizliğindedir, *İdrâk*'in hazinedarına verdiği *Safâ aynasına* bir bak" diye karşılık verince *Rûh* aynaya bakar ve kendisini çok zayıf ve güçsüz birisi olarak görüp bunun sebebini *Aşk*'tan sorunca o: "Ey *Rûh*, bu elindeki *Safâ aynasının* yüzü, görüntüde kalanlar yansımadır. Önceki ve şimdiki gördüğün suret hep Sen'in. İlkinde Sen, Sen'den gafil olduğundan zatını araştırmak için *Aşıklık* ve *Maşukluk* vadilerini dolaşır kendine ulaştın. *Aşıklığın* görüldüğü yer ve *Maşukluğa* süs veren senden başkası değildi. Ancak, bu kavrayış *Tanırma Sürmesine* bağlıdır. *Sürme*, *Rûh*'un gözünü açtı ve bundan sonra aynanın aracılığına gerek kalmayıp *Rûh*, suret ve manada ihtiyaçsız *Cebrail* ile beraber halvete çekildi. *Akl*'dan yardım istemekten kurtulmuş, *Duyulardan* ve *Tabiatın* ilgisini kesmiş olarak ne *Hüsn*'den naz gördü, ne *Aşk*'tan yalvarma işitti. *Rûh* bu makamda asıl menziline ulaşmış olup kendini kendine getirdi. *Maşukluk* ve *Aşıklık* bu halvetten dışarıda kaldı.

Kaynaklar

- "Anasır-ı Erbaa ve Şiirimizdeki Yeri", *Yağmur Dergisi*, S.8, 2000. Elektronik versiyona erişim tarihi: 21/08/2014
- Ahmet İçli, "Ruh'un Kendine Yolculuğu: Arketipsel Sembolizm Bağlamında Sihhat ü Maraz Üzerinde Bir İnceleme", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C:8/13, 2013, s.1017-1030,
- Ali Haydar Bayat, Abdülvehhâb bin Yusuf ibn-i Ahmed el-Mârdânî, *Kitâbu'l-Müntehâb fi't-Tib (823/1420) İnceleme-Metin-Dizin-Sadeleştirme-Tipkibasım, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları, İstanbul 2005.*
- Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları, İstanbul 2010.*

Ayşegül Demirhan Erdemir, "Ahlât-ı Erbaa maddesi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.2, s.24, İstanbul 1989.

Bilal Kemikli, "Divan Şiirinde Hastalık ve Tedavi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:16, S:1, 2007, s.19-36.

Bilal Kemikli, "Divan Şiirinde Sağlık", *Osmanlılarda Sağlık I*, Editörler: Coşkun Yılmaz-Necdet Yılmaz, Biofarma Yay. s.299-319, İstanbul 2006.

Ekrem Kadri Unat, Ekmeleddin İhsanoğlu, Suat Vural, *Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.*

Emine Atabek-Şefik Görkey, *Başlangıcından Rönesansa Kadar Tıp Tarihi, İ.U.Cerrahpaşa Tıp Fak. Yay., İstanbul 1998.*

Fuzûlî, *Rind ile Zahid-Sihhat ile Maraz*, çev: Hüseyin Ayan, *Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2012.*

<http://www.yagmurdergisi.com.tr/archives/konu/anasir-i-erbaa-ve-siirimizdeki-yeri>. (Erişim tarihi: 25.08.2014)

Hüseyin Ayan, "Sihhat ü Maraz (Sağlık ile Hastalık) veya Hüsn ü Aşk(Güzellik ile Aşk)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.1, Konya 1994, ss.3-12.

İbn-i Sînâ, "el-Kânûn fi't-Tibb, 1. Kitap", Çev: Esin Kâhya, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1995.

İsmet Özel, *Erbain - Kırk Yıllık Şiirleri, Şule Yayınları, İstanbul 1999.*

Muhittin Eliaçık, "Sihhat u Marazda Ahlât-ı Erbaanın İşleniş", *Mukaddime*, S:1; 2010, 125-141.

Muhittin Eliaçık, Fuzûlî'nin Sihhat u Maraz'ında Ahlât-ı Erbaanın İşleniş ve Bir Tıp Eseri Terceme-i Hulâsa-i Tib ile Mukayesesi, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.27; Konya 2010, 131-147.

Slobodan İliç, "Lâmekânî Hüseyin Efendi maddesi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.27, s.94-95, İstanbul 2003.